

ESKİ ORTA-ASYA TÜRK KAMU HUKUKU'NDA KAĞANLARIN NİTELİK VE VASIFLARI

*Qualifications of Kagans in the Ancient Turkish Middle-Asian
Public Law*

Aybars PAMİR*

ÖZ

Kağan, eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku'nun temel sujesiydi. Bilindiği gibi, Türk Kağanı egemenlik yetkisini Gök Tanrı'dan almaktaydı. Bu hakkı doğrudan kullanan kağanın çok önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Bilge olmaktan akıllı ve bilgili olmaya, cesaretli, kuvvetli, kahraman olmaktan, asil soydan gelmeye ve dürüst olmaya, sözünde durmaya, fazilet sahibi, cömert, alçakgönüllü, ihtiyatlı, uyanık, sabırlı, merhametli, affedici, tatlı dilli, tok gözlü, nefesine hakim ve adaletli olmaya vb. kadar çok sayıda önemli vasıf eski Türklere ait kaynaklarda tek tek sıralanmıştır. Öte yandan kibirli olmamak, harama el uzatmamak, içki içmemek, kumar oynamamak, kin gütmemek, dünya malına değer vermemek, gibi çeşitli hasletler de bunlara ilave edilmektedir. Tüm bu vasıflar güçlü bir devlet yapısının sağlanabilmesinin temel koşulu sayılmışlar ve uzun yüzyıllar boyu Türk Kamu Hukuku'na ışık tutmuşlardır. Ancak kaynaklarda dile getirilen hususların, mevcut durumdan çok ideal bir devlet yapısı için öngörüldükleri unutulmamalıdır. Anılan prensiplere uygun davranıldığı müddetçe devletin uzun süreli olması mümkün olabilmiş, aksi halde parçalanma süreci kolaylaşmıştır. Eski Orta-Asya Türk tarihi bunun çok sayıda çarpıcı örnekleriyle doludur.

Anahtar Kelimeler: Kağan, Orta-Asya, Egemenlik Kavramı, Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig.

Makalenin Geliş Tarihi: 29.09.2021, **Makalenin Kabul Tarihi:** 17.08.2022.

* Dr. Öğr. Üyesi. Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: aybarspamir@hotmail.com ORCID: 0000-0002-0596-1340.

ABSTRACT

Kagan was the basic subject of the ancient Turkish Middle – Asian Public Law. As known, Turkish kagan had his sovereignty power from the Tengri. Kagan, who directly used the right of sovereignty had important duties and responsibilities. Lots of essential qualifications which kagans should have had as being sophisticated, wise, encouraged, powerful, hero, honest, virtuous, generous, humble, cautious, awake, patient, merciful, forgiving; smooth spoken, fulfilled, self contained, coming from ancestry and keeping his word, ect. were determined in different sources belonged to ancient Turks. On the other hand, not to be arrogant, not to touch the illicit, not to drink alcohol, not to gamble or not to hold a grudge can be added to the list.

All these qualifications were considered as the basic conditions of providing strong state structure and they enlightened the Turkish Public Law for long centuries. However, the principles expressed in the sources were presented for an ideal state structure, not for present situations. As long as obeying the expressed principles, it was possible that the states would be long termed, otherwise the process of breaking would start, easily. The ancient Middle-Asian Turkish history is full of many samples of this fact.

Keywords: Kagan, Middle-Asia, Concept of Sovereignty, Orhon Inscriptions, Kutadgu Bilig.

GİRİŞ

Eski Orta – Asya Türk Kamu Hukuku alanında incelenmeyi bekleyen çok sayıda konu bulunmakta, bu konular arasında da kağanla ilgili olanları başı çekmektedir. Bilindiği gibi, kağan Orta-Asya Türk devlet düzeninin temel sujesi konumundadır. Gök-Tanrı temelli egemenlik anlayışı kağana toplumda özel bir yer kazandırmıştır. Disiplinli ve dirayetli bir kağanın devletini güçlü bir şekilde yönetebildiği, aksi halde devletin parçalanma eğilimleri gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bu durum, kağana devlet yönetiminde çok özel görev ve sorumluluklar yüklemiş, ayrıca onun sahip olması gerekli çeşitli nitelikleri de ortaya çıkarmıştır. “*Bilge olunması*”ndan “*akıllı, bilgili olunması*”na, “*cesaretli, kuvvetli ve kahraman olunması*”ndan, “*asil soydan gelinmesi*” ve “*dürüst olunması*”na varıncaya kadar çok sayıda önemli nitelik kaynaklarda sıralanmış, hükümdarlara ders olması istenen çeşitli öğütler tarihten güzel örnekler sunularak aktarılmıştır.

Çalışmamızda, kağanların tabi olmaları istenilen nitelik ve vasıflar eski Türk toplumunun çeşitli kaynaklarına yer verilmek suretiyle ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Sadece tarihin derinliklerinde kalmayıp günümüze de ışık tutan bu nitelikler göz önüne alındığında, Türkler'in çağın çok ötesine geçen ileri görüşlü Kamu Hukuku kültür ve anlayışları çok net bir biçimde anlaşılacaktır.

I. GENEL OLARAK

Türkler çok eski dönemlerde tarih sahnesine çıkmışlar ve büyük devletler kurmuşlardır. Bilindiği gibi, Türkler'in anayurdu "*Orta-Asya*" olarak adlandırılan son derece geniş bir ülkedir. Sözü edilen bölge, bazı yerlerde tarıma elverişli sulak ve bereketli araziler bulunsa da, çoğunlukla bozkır veya çöldür. Bu durum, Türkler'in göçebe tarzı bir yaşamı benimsemelerinde etkili olmuştur.¹ Çok sayıda kabileler halinde dağınık biçimde yaşayan Türkler'in bir araya getirilerek devlet düzeninin oluşturulması elbette ki kolay bir iş değildi. Bunu başarıyla sağlayan kağanlar güçlü ve disiplinli bir yönetim kurabilmişler, bu sayede devletleri de uzun süre ayakta kalabilmiştir.

İşte bu çok önemli ve zor görevi yapmak durumunda olan kağanların büyük görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Bunun yanında, kağanlardan çeşitli niteliklere sahip olmaları da istenmekteydi. Yüzyılların tecrübesi ile deneye yanıla tespit edilen bu nitelikler kağanla halkı arasında sıkı bir bağın kurulmasının temelini oluşturmuşlardır. Şüphesiz kağanlara yüklenen görev ve sorumluluklar ile, sahip olmaları istenen çeşitli nitelikler birbirini bütünleyen çok önemli konulardır; bunların birbirinden ayrı düşünülebilmesi mümkün değildir.

Makalemizde konu edilen kağanların sahip olmaları istenilen nitelikleri eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku'nun temel kaynakları incelenerek ayrıntılarıyla ele alınmış ve her bir nitelik için tarihten güzel örnekler sunulmuştur.

¹ Göçebe tarzı yaşam ve bunun doğurduğu hukukî ve siyasi sonuçlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Üçok / Ahmet Mumcu / Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Turhan, 2015), s. 18 vd.

II. KAĞANLARIN SAHİP OLMALARI İSTENİLEN VASIFLARI

A. Bilge Olmalı

Bu vasıf devlet yöneticilerinin belki de sahip olmaları gereken en önemli özelliği göstermektedir. Bilgi sahibi olmayan, cahil bir kimsenin devlet yönetebilmesi elbette düşünülemez. Böyle hükümdarlar kimi zaman tahta çıksalar da, bunların başarılı olabilmeleri ya da uzun süre tahta kalabilmeleri asla mümkün olmamıştır. Eski Orta-Asya Türk tarihi bunun çok sayıda örneği ile doludur. Nitekim, güçlü ve bilge kağanlar döneminde itaat altına alınan kavimleri bir arada tutabilmek ve devletin bekasını sağlamak mümkün olabilmişken, güçsüz ve dirayetsiz hükümdarlar bunu sağlamada güçlük çektiklerinden devletin çöküş sürecine girmesi kaçınılmaz olmuştur.

Konu ile ilgili Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig’de önemli bilgiler yer almaktadır: Orhun Yazıtları’nda geçen **“Onlar bilge kağanlar, yiğit kağanlar imiş, tüm subayları bilge imiş, yiğit imiş, beylerinin ve halkının tümü dürüst imiş. Bunun için bunca büyük bir imparatorluğu yönetebilmiş ve devleti yönetirken de yasalar koymuşlar”**² ifadeleri bilgeliğin önemini çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu ifadede sözü geçen vasfın sadece kağanlara özgü olmayıp, devletin çeşitli yöneticileri için de aranan bir nitelik olduğu ayrıca vurgulanmıştır.

Öte yandan, Kutadgu Bilig’deki şu beyitte de kağanın bu vasfı sade bir dille anlatılmıştır: **“Halkı idare eden bilge beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişler.”**³ Söz konusu beyit, bu niteliğe sahip olmayan yöneticilere karşı taviz verilmeyeceğini göstermesi bakımından da önemlidir.

B. Akıllı ve Bilgili Olmalı

Kutadgu Bilig’de yer alan **“Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gidenler onlar olmuştur”**⁴, **“Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır”**⁵, **“Ey hükümdar! Ölüm henüz yaklaşmadan uyan, bilgini kullan, işini tanzim**

² Vilh. Thomsen, Çözülmüş Orhun Yazıtları, Çev. Vedat Köken (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993), s. 90.

³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, Çev. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991), B.223.

⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 252.

⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 281.

et"⁶, "*Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip (orantılı) akıl ve gönül de verir*"⁷ gibi beyitlerde kağan için çok önemli faziletler olan "*akıl*" ve "*bilgi*" üzerinde durulmuştur. Aklını bilgisiyle birleştiren bir kağanın halkını en iyi biçimde yönetecek töreleri hazırlayabileceği, aynı zamanda toprağı ve nüfusu çoğaltarak ülkesini genişletebileceği ve koruyabileceği düşünülmüştür. Akıl aynı zamanda toplumu gelişen şartlara en iyi şekilde uydurabilmenin şartını oluşturmaktadır.

Sözü edilen vasfın Kur'an'ın en öne oturtmaya çalıştığı ilkelerden biri olduğunun özellikle altı çizilmelidir.⁸

C. Cesaretli, Kuvvetli, Kahraman Olmalı

Kağanın bu vasfı ile ilgili en çarpıcı örnek şüphesiz Büyük Hun Devleti'nin kurucusu Mete Han'ın döneminden verilebilir. Mete'nin gençlik dönemine kadar Çin için büyük bir tehlike arz etmeyen Hun boyları uzun süre bir araya gelerek güçlü bir birliktelik oluşturamamışlardır. O sebeple bir süre Çin kaynaklarında Türkler ile ilgili bilgiler çok sınırlı kalmış ve bunlar tamamen kulaktan dolma biçimde, hikâye veya masal üslubunda verilmişlerdir.

Mete'nin tarih sahnesine çıkmasıyla, Türkler'deki gözle görülür değişim ve gelişim Çinlilerin bu ulusa olan ilgisinde bir artışa neden olmuştur. Böylece, Çin kaynaklarında Türkler'le ilgili bilgilerde bir zenginleşme dikkati çekmektedir. Bu çerçevede, son derece disiplinli, karizmatik ve güçlü kişiliğiyle Mete Orta-Asya'da yaşayan çok sayıda boyu bir araya getirerek devletini kurmayı başarmıştır.⁹ Asya'nın göçebe tarzı bir yaşama olanak veren nitelikleri Türkleri cesaretli, kuvvetli ve kahraman bir yönetici etrafında birleştirmiştir. Nitekim Mete, bu üstün vasıflarıyla kısa sürede çok sayıda sefere çıkmış, ülkesinin sınırlarını da çok genişletmiştir. Mete'nin seferlerinden en çok çeken ulus ise herhalde Çinliler olmuştur. Çinliler, Kuzey-batı komşuları olan Türkler'den çok çekindikleri için, onlara karşı büyük savunma hatları oluşturmaya çalışmışlar ve yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir

⁶ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1366.

⁷ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1933, 1934.

⁸ Bkz. Kur'an; Yunus Suresi, A. 100.

⁹ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), s. 1. Sözü edilen sorumluluk Mete'den sonra Orta – Asya'da kurulan tüm Türk devletlerinde de kağanın en temel görevlerinden biri olmuştur. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, "Orhun Abideleri'nde Mekân-İnsan Münasebeti", Türklük Araştırmaları Dergisi, C. I, (1985), s. 1-6.

süre içinde Çin Seddi'ni inşa etmişlerdir. Yapının inşasının M.Ö. 214 gibi bitirildiği Çin kaynaklarından öğrenilebilmektedir.¹⁰

Bir başka Hun Kağanı Çi-Çi de cesaret, kahramanlık ve bağımsızlık konularında şu fikirleriyle tanınmaktadır: **“Hunlar cesaret ve kuvveti takdir eder. Yenilgi ve esaret onlara en adî ne varsa, öyle gelir. At üzerinde savaş ve mücadeleyle imparatorluk kuruldu. Dağınık boylar arasında kuvvet ve otorite sağlandı. Ölünceye kadar savaşan yiğit savaşçılara her zaman sahibiz...”**¹¹

Konuyla ilgili olarak Orhun Yazıtları'nda geçen **“... Bilge kağan imiş, cesur kağan imiş ...”**¹² ve **“İleriş Kağan bilge olduğu için, cesur olduğu için”**¹³ ifadelerini Kutadgu Bilig'de yer alan **“Bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır”**¹⁴ ve **“Korkak askerinin cesaret alması için komutanın kahraman ve cesur olması lâzımdır”**¹⁵ beyitleriyle birlikte değerlendirdiğimizde, eski Türkler'de kendisine Gök Tanrı tarafından kut verilmiş bulunan kağanın sahip olması istenen olağanüstü yetilerine tanık olmaktayız. Kağanın, sıradan bir liderin çok ötesinde, kitleleri peşinden sürükleyebilecek niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar içinde ön plânda gelmesi gerekenleri ise, devletin askerî niteliği göz önünde tutularak her halde **“kahraman”**, **“gözü pek”** ve **“cesaretli”** olunması olarak sıralanabilir.

D. Asil Soydan Gelmeli

Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku'nda kağanın Gök Tanrı tarafından seçildiğine inanılan bir aileden gelmesi gerekiyordu. Bu, doğrudan eski Türk egemenlik anlayışıyla alâkalı bir konudur. Nitekim, eski Orta-Asya Türk egemenlik anlayışına göre, Gök Tanrı topluluk içinde bir aileyi seçmekte ve bu ailenin erkek üyelerinin hepsine egemenlik yetkisini vermektedir. Sözü edilen ailenin erkek üyelerinin hepsi de devleti yönetmede eşit hak sahibi oluyordu.¹⁶ Bu ailenin kutsallığına mutlak surette inanılmaktaydı. O sebeple, hanedan üyeleri kendilerini hep yüce bir soya bağlamak istemişler ve

¹⁰ Halil Cin / Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi (Konya: Sayram, 2011), s. 12.

¹¹ İlhami Durmuş, Bilge Kağan, Köl-Tigin ve Bilge Tonyukuk (Ankara: Akçağ, 2012), s. 82.

¹² Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 90.

¹³ Erhan Aydın, Tonyukuk (İstanbul: Kronik, 2019), s. 187.

¹⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1949.

¹⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2044, 2045.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz.: Mahmut Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi”, F.Ü. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu (Elazığ: 1990), s. 235; Üçok / Mumcu / Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 201 vd.

şecerelerini müşterek bir ataya götürmüşlerdir.¹⁷ Bu noktada, bir inanışa göre kağanlar çoğunlukla gökten inen bir ışıktan gebe kalmış prensesin çocuklarıdır. Uygur, Kırgız, Moğol ve Hitaylar'da bu inanış hakimdir.¹⁸ Birçok Moğol oymağının büyükannesi sayılan Alangoa gökten inen bir ışıktan hamile kalmış, dünyaya getirdiği çocuklar da bütün insanların hanı olmuşlardır.¹⁹ Cengiz Han'ın bu soydan geldiğine inanılmaktaydı. Bir diğer inanışa göre ise, han soyu bir kurtla çiftleşen bir prens veya prensesten inmiştir. Kurt menşei efsanesi M.Ö. II. yüzyılda Wu-Sunlar'a kadar çıkarılabilmektedir. Göktürk ve Moğollar'da bu efsaneye rastlanmaktadır.²⁰

Bu inanışlardan hangisi kabul edilirse edilsin, kağan ve ailesi kutsal sayılmakta ve tahta geçecek kağanın da mutlaka bu soydan gelmesi şart koşulmaktaydı. İrsiyet sisteminin gereği budur. Söz konusu şart yerine getirildikten sonra, kağan seçiminde Primogenitur (En Büyük Evlât = Evlâd-ı Ekber) ya da Senioratus (Hanedanın En Yaşlı Erkek Üyesi) sistemlerinden birinin uygulanmasının bir önemi kalmamaktadır.²¹

Konuyla ilgili olarak, ünlü Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın kitabesinde yer alan şu ifadeleri okuyabilmekteyiz: **“Babam kağan öldüğünde, kendim sekiz yaşında kaldım; töre mucibince amcam kağan oldu.”**²² Bu cümledeki **“töre mucibince”** ifadesinden, egemenliğin ailenin en yaşlı erkek üyesine kaldığı sonucu çıkmaktadır. Bir başka ünlü Göktürk hükümdarı İşbara Kağan öldüğünde de, oğlu çok küçük yaşta olduğu için devletin ileri gelenleri toplanmışlar ve İşbara Kağan'ın küçük kardeşini kağan yapmışlardır. Yeni kağan bir nezaket gereği İşbara'nın oğluna bir elçi göndermiş, kendisinin İşbara Kağan'ın soyunun yaprakları, oğlunun ise kütüğü olduğunu hatırlatarak kendisini kağanlık tahtına davet etmiştir. Ancak, İşbara'nın oğlunun kağan olan amcasının **“hem kendisinin hem de ailenin büyüğü”** olması sebebiyle yapılan daveti reddettiği ve kağanlığı amcasına bıraktığı anlaşılmaktadır.²³

¹⁷ Halil Cin / Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C. I (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1989), s. 40.

¹⁸ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, S.B.F.D., C. XIV / I (1959), s. 75.

¹⁹ B. Y. Vladimirtsov, Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, Çev. Abdülkadir İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), s. 75; Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), s. 8.

²⁰ İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat”, s. 76.

²¹ Arslan, “Çifte Hükümdarlık”, s. 237.

²² Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 100.

²³ Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II (İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), s. 23.

Verilen örneklerde, tahta geçişin hep aynı aile üyeleri arasında gerçekleştiği dikkat çekmekte, irsiyet usulünün önemi böylece ortaya çıkmaktadır.

Türkler'e çok yakın gelenekleri olan Moğollar'da da, egemenliğin Tanrısal kökene dayanmakta olduğunu ve irsiyet sisteminin önemini gösteren şu örnek üzerinde durulmalıdır:

Moğollar'da Cengiz Han'ın ceddinin Gök-Tanrı'nın takdiri ile yaratılmış bir boz kurt ve eşinin ise beyaz bir dişi geyik olduğunun varsayıldığı bilinmektedir.²⁴ Bu soydan gelen Alangoa'nın, kocası Dobun Mergan'dan iki oğlu bulunmaktaydı. Kocasının ölümünden sonra üç oğlu daha dünyaya gelince, daha önceki iki oğlu anneleri hakkında dedikodu yaparak **“Bizim annemiz, kocası ve erkek akraba kardeşleri olmadığı halde üç erkek çocuğu doğurdu. Evde yegâne erkek Şu Maalih Baiyutlar'dan olan kimsedir. Bu üç çocuk ondan olsa gerektir”** dediler. Bu dedikoduları çocukların annesi Alangoa duydu. Kendisini savunarak **“Siz bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenede haklısınız, fakat her gece sarışın bir adam çadırın bacasından sızan bir ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de güneş veya ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu hadise üzerinde fikir yürütülürse, onların Tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. Kardeşlerinizi kara başlı insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların hanı oldukları zaman, halk hakikati anlayacaktır”** sözlerini sarfetti.²⁵

Cengiz Kanunnamesi'nde de, Cengiz Han'ın evlâd-ı ahfadından olmayan hiçbir kimsenin kendisini han ilân edemeyeceği ifade edilmiş, bu soydan olmak koşuluyla, statüleri eşit olan zevce ve hatunlardan olan oğulların hepsinin de taht üzerinde eşit hakkının bulunacağı belirtilmiştir.²⁶ Ayrıca, kanın temizliğine de bütün kabile üyelerince önem verilmiş, bu husus çok sıkı takip edilmiştir. Bu konuda, Cengiz Han'ın karısı Börte'nin Merkitler tarafından esir alınarak Çilger adlı bir pehlivana verildiği hadise üzerinde de durmak gerekmektedir:

²⁴ Moğolların Gizli Tarihi, s. 3.

²⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s. 7,8.

²⁶ Arslan, “Çifte Hükümdarlık”, s. 237.

Börte esir alındığı zaman gebe imiş. Esaretten kurtarılıp getirildiğinde bir oğul dünyaya getirmiş. Bu çocuğun adını Coçi koymuşlar. Coçi Cengiz Han'ın büyük oğlu olarak kabul edilmiş, ancak onun menşei hakkında dedikodular da hiç eksik olmamıştır. Cengiz Han veliahtlık meselesini oğullarıyla konuşurken, ikinci oğlu Çağatay'ın şu sözleri söylediği bilinmektedir: **“Baba! Sen Coçi'den bahsediyorsun; Onu mu varis yapmak istiyorsun? Fakat o Merkitler'den getirilmiştir. Bizi idare etmesine müsaade edebilir miyiz?”**²⁷

Bu örnek de açıkça göstermektedir ki, eski Orta – Asya Türk devletlerinde kağan olabilmek için Gök Tanrı tarafından seçildiğine inanılan bir ailenin soyundan geliniyor oluşu o ailenin tüm bireyleri tarafından her daim çok sıkı takip edilmekteydi.

E. Dürüst Olmalı, Doğruluktan Ayrılmamalı

Bu vasıfla ilgili olarak yine Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig'den geniş ölçüde yararlanabilmek mümkündür: Orhun Yazıtları'nda geçen **“Tanrı kut verdiği için kağan oturdum; kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?”**²⁸ ve **“Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş. İli tutup töreyi düzenlemiş”**²⁹ satırlarında dürüstlüğe önem verilmeyle devletin düzene sokulması arasındaki doğru orantı dile getirilmeye çalışılmıştır.

Yine, Kutadgu Bilig'de yer alan **“Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mesut bir devir ve hayat başlar”**³⁰, **“Bu dünya ve servet seni aldatmasın. Bütün işlerde daima doğruluğu göz önünde bulundur”**³¹, **“Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın”**³², **“Doğru ile eğriyi ayırt edemeyen bir kimse nasıl bey ve halk üzerinde hakim olur?”**³³, **“Baş nereye giderse, onu takip eden bütün insanlar da ona uyarlar”**³⁴ ve **“Halk bozulursa onu beyler düzene koyar;**

²⁷ Vladimirtsov, Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, s. 83.

²⁸ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 130.

²⁹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 90.

³⁰ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 455.

³¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1373.

³² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1374.

³³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5885.

³⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5202.

*eğer beyler bozulursa, onları kim düzeltir?*³⁵ gibi beyitlerle de yöneticilerin mutlaka dürüst olması gerektiği hatırlatılmıştır. Dürüstlüğün adaletin gerçekleştirilmesindeki önemi de tartışılmayacak kadar açıktır. Kağanın toplumda adaletin baş temsilcisi olduğu unutulmamalıdır.

F. Sözüde Durmalı, Verdiği Sözdən Dönmemeli

Bu vasıf şüphesiz kağanı kağan yapan en önemli niteliklerden birisidir ve *“adalet”* ilkesiyle doğrudan bağlantılıdır. Sözü edilen vasfın belirişi elbette her kağanın başa geçtiği sırada koyduğu kanunlarla ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, devlet kuran ve yöneten her kağan bunu töre koyarak gerçekleştirirdi. Örneğin Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan tahta oturduktan sonra Türk ulusunun ülkesini ve töresini düzenlemiş, ardından da dört tarafa egemenliğini yayarak imparatorluğunu kurmuştu. Böylece kağanın yasası Türk toplumunun bir töresi haline gelmiş oluyordu.³⁶ Kağan yasasını koyarken, bir yandan da ulusu için kendi dönemine ait çeşitli sözler vermiş olmaktadır. Bu sözlerin başında şüphesiz, töreye en başta kendisinin uyacağına dair sözü gelmektedir. Bu, o kadar büyük bir sorumluluktur ki, aksi davranış halkın gözünde kağanın değerini azaltır, hatta sıfıra bile indirilebilir. Nitekim, ünlü Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın Türk ulusuna karşı sorumluluklarını yerine getirdiğine dair Orhan Yazıtları'nda dile getirdiği *“Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmam ... ondan sonra Tanrı irade ve lütfettiği ve talih ve kismetim olduğu için ölecek ulusu diriltip kaldırdım, çıplak ulusu giyimli ettim, yoksul ulusu zengin ettim, nüfusu az ulusu çok ettim, başka elli uluslar, başka kağanlı uluslar arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki bütün ulusları hep barışa mecbur ettim ve düşmanlıktan vazgeçirdim”*³⁷ sözleri hükümdarın ulusuna verdiği sözleri tuttuğuna dair ifadeleri içermektedir. Söz konusu ifadeler Bilge Kağan'ın bu

³⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5203.

³⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aybars Pamir, “Orta – Asya Türk Hukuku'nda “Töre” Kavramı”, A.Ü.H.F.D., C. 58, S.II (2009), s. 363 vd. Orhun Yazıtları'ndaki bilgilerden anlaşılabilirliği kadarıyla, teşkilatlı Türk devletlerinin varlığı töre hükümlerinin uygulanmasına bağlıydı. Törenin ortadan kalkması devlet nizamının da sona ermesi anlamına geliyordu. Devlet düzeninin işlemesi ve halkın huzur içinde yaşaması törenin uygulanmasına bağlıydı. Töre hükümleri yeni şartların oluşmasıyla değiştirilebilirdi. Ancak Türkler'de törenin hiç değişmeyen hükümleri de vardı. Bunlar adalet (könilik), iyilik, faydalılık (uzluk), eşitlik (tözlük) ve insanlık (evrensellik) olarak sıralanabilir. Bu hükümler sayesinde kişi hak ve hürriyetleri güvence altında tutulabiliyordu. İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 1989), s. 235.

³⁷ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 108, 110.

konuda ulusuna adeta hesap verircesine seslendiğini de bizlere göstermektedir.

Konuyla ilgili olarak Kutadgu Bilig'de geçen şu beyitlerde de kağanın sözüne bağlı kalmasının önemi vurgulanmış, bu vesileyle *“dürüst olma”* vasfıyla paralellik kurulmak istenmiştir. Bu vasıfların, toplumda adaletin temsilcisi konumundaki kağan için ne kadar önemli olduğu böylece ortaya çıkmış olmaktadır:

*“Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; beyin özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.”*³⁸

*“Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi doğsun. Eğer bunlar olmazsa, saadet o memlekette dolaşamaz, kaçar.”*³⁹

*“Beyler sözlerinde durmazlarsa, itimatlarını kaybederler; itimat kaybolunca mal da gider.”*⁴⁰

*“Bir bey için verdiği sözden dönmek çok fena bir şeydir. Verdiği sözden dönen bey hiçbir zaman büyüklüğe ermesin.”*⁴¹

G. Fazilet Sahibi Olmalı

Kutadgu Bilig'de geçen *“Eğer halkı idare edecek bir duruma gelersen, işle ve sözle her vakit iyilik et”*⁴², *“Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır”*⁴³, *“Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder; iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur”*⁴⁴, *“Hayatı boşuna geçirme, iyilik yap”*⁴⁵, *“İyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedîdir. İyiliğin kötü olma ihtimali yoktur”*⁴⁶ ve *“Hayat çabuk geçer, bu beylik kalır, sana lâzım olan iyi adıdır”*⁴⁷ gibi cümlelerle kağanın fazilet sahibi, iyi bir insan olması gereği hatırlatılmıştır. Aksine, zalim, gaddar ve tiranlıktan hoşlanan bir

³⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1963.

³⁹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2010-2012.

⁴⁰ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2812.

⁴¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5072, 5073.

⁴² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 236.

⁴³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 284, 285.

⁴⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 887, 888.

⁴⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1333.

⁴⁶ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1639, 1640.

⁴⁷ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5247 - 5249.

hükümdarın halkına mutluluk veremeyeceği açıktır. Fazilet sahibi ve sürekli toplumunun menfaatleri için uğraşan bir kağanın toplum içindeki itibarının güçlenmesi ve bu kişinin bir anda karizmatik bir lider konumuna gelmesi kaçınılmazdır. Hunlar'da Mete Han'ın ve Göktürkler'de de Bilge Kağan'ın geldiği nokta konumuz açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır.

H. Eli Açık ve Cömert Olmalı

Konu ile ilgili olarak Orhun Yazıtları'nda çok önemli satırlar bizleri karşılamaktadır. Nitekim, Yazıtlar'da hükümdarın halkına karşı temel görevi olarak karabudunu doyurmak, giydirmek ve onu zengin etmek sayılmıştır. Bilge Kağan demektedir ki “... *Kağan olup yoksul, fakir budunu hep bir araya getirdim, fakir budunu zengin yaptım, az kavmi çok kıldım*”⁴⁸, “... *Amcam kağan (tahta) oturarak Türk milletini yüce etti, doğrulttu. Fakiri zengin kıldı, azı çok eyledi.*”⁴⁹

Tonyukuk Anıtı'nda da, “*dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmak, halkı doyurmak ve giydirmek*” kağanın temel görevleri olarak zikredilmiştir.⁵⁰

Kutadgu Bilig'de de şu öğütler karşımıza çıkmaktadır:

“*Ey hükümdar! Hasis olma, cömert ol. Cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez.*”⁵¹

“*Bey gönlünü alçak tutmalı, eli açık olmalıdır.*”⁵²

“*Hizmetkâr darlıkta kalır ve muhtaç duruma düşerse, onun sıkıntısını duyan bey ihsan (iyilik) fermanını göndermelidir.*”⁵³

“*Dünya beylerinin eli açık olursa, onlar her iki dünyada da baş köşeye otururlar.*”⁵⁴

“*Cömert ol, başışla, yedir ve içir.*”⁵⁵

⁴⁸ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 110.

⁴⁹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 100.

⁵⁰ Aydın, Tonyukuk, s. 180.

⁵¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1402.

⁵² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2073.

⁵³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2815.

⁵⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 3034.

⁵⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2053.

“Halka hizmetlerine göre bol ihsanlarda bulunmalı, çıplak ise giydirilmeli, aç ise doyurulmalıdır.”⁵⁶

“Halk tok olmalıdır.”⁵⁷

“Memlekette bir kimse bir gece aç kalsa, onu Tanrı sana soracaktır.”⁵⁸

Kağanlar için ***“Eli açık ve cömert olunması”*** vasfı, eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku uygulanmasında özellikle kurultay toplantıları sonrasında düzenlenen toy etkinliklerinde kendisini göstermekteydi. Bu şenlik ve ziyafetlere halkın her kesiminden insanların katılımı gerçekleşir, bu sayede halkın birbiriyle kaynaşması ve devlete yakınlaşması sağlanırdı.⁵⁹ Öte yandan yaklaşan seferler öncesinde halkın ve ordunun maneviyatının yüksek tutulması da burada önemli bir amaç sayılabilir.⁶⁰

Konuyla ilgili Mete Han dönemine ait bir kurultay örneğiyle karşılaşmaktayız. Hükümdar, altı oğluyla birlikte dünyayı fethedip ana yurduna döndükten sonra büyük bir kurultay toplamış ve bir toyun hazırlanmasını emretmiştir. Mete Han'ın emirleri doğrultusunda şenlik için 90 000 koyun ve 900 kısırak kesilmiştir. Şenlik bitiminde de, Hükümdar beyleri içinden savaşlarda yararlılık göstermiş olanlara köyler, şehirler ve sığır sürüleri bağışlamıştır.⁶¹

Dede Korkut kitabında da çeşitli vesilelerle toplanan kurultayların ardından düzenlenen toylarda kadın-erkek bir arada kımız içildiği ve müşterek çalgılı eğlenceler yapıldığı anlatılmıştır.

Yine, Dede Korkut Destanı'nda geçen Dirse Han'ın şu sözleri konuyu aydınlatmaktadır:

“Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı, aç görse doyurdu, yalın görse donattı.”⁶²

⁵⁶ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2982.

⁵⁷ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 3031.

⁵⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5165.

⁵⁹ Aybars Pamir, “Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi”, Ç.Ü.H.F.D., C. II, S. 3 (Haziran 2015), s. 46.

⁶⁰ Bahaeddin Ögel, Türkler'de Devlet Anlayışı, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982), s. 101, 102; M. Işık, Türkler'in Kültür Kökeni (İstanbul: Yediveren, 2014), s. 174 vd.

⁶¹ Ögel, Türk Mitolojisi, s. 206.

⁶² Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, C. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958), s. 80 vd.

Kağanın vasıfları arasında çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılan **“eli açık ve cömert olunması”**, kaynaklarda yer alan ifadelerden de rahatlıkla anlaşılacağı gibi halkını refaha kavuşturan bir kağanın egemenliğinin de hep devam edeceği konusunda bir uyarı sayılmalıdır.

I. Yumuşak Huylu, Alçak Gönüllü ve Haya Sahibi Olmalı

“Hükümdar mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır.”⁶³

“Tanrı kime haya ve ızan vermişse, ona devlet ile birlikte bütün şerefleri vermiş demektir.”⁶⁴

“Bey türlü iyiliğe el uzatmalı, haya sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır.”⁶⁵

Yukarıdaki beyitler iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması ve siyasal egemenliğin nasıl kullanılması gerektiğinin yanı sıra, toplumu oluşturan türlü sınıflara nasıl muamele edileceğinin de gösterildiği Kutadgu Bilig’den alınmıştır. Eser, çoğu konuda olduğu gibi kağanın bu vasfını açıklarken de oldukça titiz davranmış, onu bütün iyi davranış kalıplarına sokmaya çalışmıştır. Yalnız, şurası unutulmamalıdır ki, Kutadgu Bilig yazıldığı dönem itibarıyla mevcut durumu değil de, olması gerekeni ifade etmeye çalışan bir eserdir;⁶⁶ bir başka deyişle, eserdeki tüm beyitler idealist bir Türk toplumundan bahsetmektedirler. Şu durumda, kağanın diğer vasıfları gibi, bu vasfı açısından da değerli öğütler ileri sürülmüş, ama sonuçta davranış kalıbı kağanın şahsiyetine bırakılmıştır.

J. İhtiyatlı Olmalı

“Her yerde insana tedbir ve ihtiyat lâzımdır; beylik işinde ise daha fazla dikkatli olunmalıdır.”⁶⁷

“... Bu ihtiyat aynı zamanda memlekete fayda getirir, bu fayda ile memlekette huzur temin edilir.”⁶⁸

⁶³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 552.

⁶⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2007.

⁶⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1965.

⁶⁶ Üçok / Mumcu / Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 36, 37.

⁶⁷ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 439.

⁶⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 446-448.

“İhtiyatlılık beylerin ülkesini genişletir, ihmalkârlık ise beyliğin temelini göz göre göre sarsar.”⁶⁹

Yine Kutadgu Bilig'den alınan yukarıdaki beyitlerde kağana devlet yönetiminde ve diğer görevlerinde hassasiyetle üzerinde durması gereken önemli bir görevi hatırlatılmaktadır. Bu niteliği göstermeyen hükümdarın halkına güvenli bir gelecek hazırlaması beklenemez. Sözü edilen vasıf, hükümdarın halkının sevgi ve güvenini sağlamasının temel şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hükümdar devletin her türlü işinde, özellikle de savaş ve barış konularında daima temkinli olmalı, halkını boş hayal ve serüvenlere sürüklememelidir. Aksi halde, devletin bekası tehlikeye girebilir, parçalanma süreci yaşanabilir.

K. Uyanık Olmalı

Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig'de yer alan ***“Ey hükümdar! Avunma ve huzura güvenme. Bu avunman ve güvenmen seni gaflet uykusuna düşürür”***⁷⁰ ve ***“Ey hükümdar! Sen bugün halkın başında bulunuyorsun; halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol”***⁷¹ satırlarında bu vasıf gayet açık ve sade bir biçimde ifade edilmiştir.

Orta-Asya'nın göçebelğe imkân veren çok zor yaşam koşulları, bölgede yaşayan Türk kavimlerini her daim uyanık ve dikkatli olmaya zorlamıştır. Düşman kabileleri ya da devletlerin saldırıları çok sık ve amansız yaşandığından, ayakta kalabilmek için tetikte bulunulması bir zorunluluk olmuştur. Bu durum, halkın her bir bireyi için gerekli olduğu kadar, kağan için de büyük bir sorumluluk oluşturmuştur.⁷² Sözü edilen niteliği lâıykıyla yerine getirebilen kağanlar devletlerini ayakta tutabilmişler, onların döneminde Türkler Orta-Asya'ya başarıyla hükmedebilmişlerdir.

L. Sabırlı Olmalı, İnatçı Olmamalı

Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig'de kağan için en önemli erdemlerden birisi olarak ***“Sabırlı olma”***yı işaret etmiştir. Konuyla ilgili eserden alınan önemli beyitler aşağıda verilmiştir:

⁶⁹ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 2021.

⁷⁰ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1424.

⁷¹ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1436.

⁷² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok / Mumcu / Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 18 vd.

“Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir. Acele ile yapılan işler pişmanlıkla sonuçlanır. Acele etmemek ve işin zamanını beklemek gerekir.”⁷³

“Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol, sabırlı insan sonunda sevince kavuşur.”⁷⁴

“Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki halde de dişini sık, sabret.”⁷⁵

Yine, aynı eserde yer alan “... ***İnatçı kimse hiç şüphesiz çok sıkıntı çeker***”⁷⁶ ve “... ***inatçılıktan kendini kurtar ve onunla savaş***”⁷⁷ beyitlerinde de hükümdarın inatçı olmaması istenmiştir.

Bu nitelikler kağanın aldığı kararlarda ve yapacağı işlerde halkına karşı sorumluluk taşımasını da izah edebilmektedir. Gerçekten de, görevlerini yerine getirirken tedbirli ve sabırlı olan, buna mukabil inatçılık göstermeyen bir kağanın tahtının sürekli olması anlaşılabilir.

Öte yandan, devlet yönetiminde asla mutlak bir egemen gibi davranmama, bilâkis istişare ve danışma ilkelerine yer verme de kağanlar için önemli bir erdem sayılmıştır. Bu nitelik ***“sabırlı olunması, inatçı olunmaması”*** vasıflarını bütünlemektedir. Sözü edilen erdemi gösterebilen büyük hükümdarlar zamanında devlet yönetiminin gayet başarılı bir biçimde sürdürülebildiği anlaşılmaktadır. Bunun güzel bir örneğini ünlü Göktürk Hükümdarı Kutluk (İlteriş) Kağan döneminden verilebilmek mümkündür. Çin esaretinin son bulmasından sonra Göktürk Devleti’ni VII. yüzyılın sonlarına doğru tekrar ayağa kaldıran Kutluk Kağan dağınık boyları bir araya getirme mücadelesini verdiği o çok zor yıllarda Veziri, Çin asıllı devlet adamı Tonyukuk’un büyük desteğini görmüştür. Sözü edilen dönemde, özellikle Oğuz ve Kıtanlar’a karşı girişilen sefer öncesinde Tonyukuk’un söz ve öğütlerini dikkate alan Kağan, belki de bu öğütlere uymasının karşılığını seferinin başarıya ulaşmasıyla almıştır.⁷⁸ Kutluk Kağan’ın, karar alırken uyguladığı bu danışma usulü Orhun Yazıtları’nda da ifade edilmiştir. Tonyukuk Anıtı’nda, Vezir’in hükümdarını mahcup etmemek üzere savaş için

⁷³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 556, 557.

⁷⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1317.

⁷⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1453.

⁷⁶ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2064.

⁷⁷ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2066.

⁷⁸ S.G. Clauson, Some Notes on the Inscription of Tonyuquq, (Budapest: 1971), s. 127.

gece uyumadan, gündüz oturmadan plânlar yaptığı anlatılmaktadır. Konuyla ilgili satırlar “... **Kağanım, ben Tonyukuk'un sözlerine kulak verdi, gönülümce orduyu yönetmemi söyledi**” cümleleri ile son bulmaktadır.⁷⁹

Bilge devlet adamı Tonyukuk Kutluk Kağan'dan sonra Kapgan Kağan ve Bilge Kağan dönemlerinde de vezirlik yapmış,⁸⁰ yeri geldiğinde hükümdarlara yine öğütleriyle yol gösterici olmuştur. Nitekim, Bilge Kağan'ın bir kurultay toplantısında Göktürk şehirlerinin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm'in halk tarafından benimsenmesi yolundaki iki teklifi Vezir Tonyukuk'un araya girmesiyle kabul görmemiştir.⁸¹ Bu örnek, Hükümdar'ın, aldığı kararlar üzerinde inatla durmadığını, bilâkis vezirinin öğüdünü dinlemek suretiyle değerbilir kişiliğini yansıttığını ortaya koymaktadır.⁸²

M. Zalim Olmamalı

Sözü edilen vasıfla ilgili olarak Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın halkına öğüt verirken dile getirdiği şu ifadeler dikkat çekicidir: **“Bilgisiz kağanlar, korkak kağanlar tahta çıkmış; subayları bilgisizmiş, korkakmış. Beyleri ve halkı hak tanımaz (zalim) olduğu için, Çin halkı tatlı dilli, çekici ve kurnaz olduğu için ... Türk halkı kendi imparatorluğunun dağılmasına, kendine kağan seçtiği kağanının da yok olmasına yol açmış. Beylerin**

⁷⁹ Aydın, Tonyukuk, s. 178, 179.

⁸⁰ Vezir Tonyukuk'un İltiş Kağan'la birlikte Göktürk Devleti'nde görev alması ve başarıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saadetin Gömeç, Kök-Türk Tarihi (Ankara: Berikan, 2011), s. 174 vd.

⁸¹ Bir defa Tonyukuk'a göre, Çinliler gibi yerleşik hayata geçmek ve böylece şehirlerin etrafını surlarla çevirmek Türkler'in askerî gücünü çok zayıflatırdı. Çünkü Türkler, sayıca az bir orduya sahip olsalar da, göçebe hayat tarzının verdiği dinamizm ile savaş meydanlarında büyük üstünlük göstermekteydiler. Şayet, surlarla çevrili şehirler inşa edip içinde otururlarsa, eski gelenekleri değişir ve Çin'deki T'ang Hanedanı'na karşı yenilgi kaçınılmaz olurdu.

Öte yandan, Bilge Kağan'ın ülkede Budizm'in kabul edilmesi ve şehirlere bu dinin tapınaklarının inşa edilmesi yolundaki düşüncesi de Tonyukuk'a göre yanlıştı; zira O'na göre, çok büyük bir dinî hoşgörü ve din serbestisi içinde yaşayan Türk ulusunu zorla bir dine sokmaya çalışmak doğru değildi; üstelik Budizm'in ilkeleri Türkler'i zayıflatır, onların savaşçı karakterini bozardı. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy”, Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul: Kervan, 1980), s. 206; Aybars Pamir, “Büyük Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan ve Eski Türk Orta-Asya Kamu Hukuku'ndaki Yeri”, Ç.Ü.H.F.D., C. 3, S.5 (Haziran 2016), s. 33, 34; J.M. Deguignes, Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi, C. II (İstanbul: Tanin, 1924), s. 402; Durmuş, Bilge Kağan, s. 84.

⁸² Ahmet Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), s. 168.

oğulları Çin halkına köle olmuş, öz kızları da onların cariyesi olmuş.⁸³ Söz konusu cümlelerde Hükümdar Türk halkını Çin'e karşı uyarırken, geçmişte Türk ulusunun yaptığı bir hatadan da ders çıkartılmasını arzulamaktadır. Bahsedilen hata, özellikle beylerin halka karşı zulüm uygulamış olmasıdır. Bu durum, halkın Türk idaresinden çıkıp düşman Çin'e sığınmalarına ve giderek bu ulusun elinde oyuncak olunmasına yol açmıştır:

Kutadgu Bilig'den alınan şu beyitlerde de bu önemli konu ile ilgili olarak hükümdara bazı öğütlerde bulunulmuştur:

“Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse istemem. O beylik senin olsun.”⁸⁴

“Eğer her iki dünya beyliği istiyorsan zulüm etme, halk üzerinden zulmü kaldır.”⁸⁵

“Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle.”⁸⁶

N. Merhametli ve Şevkatli Olmalı

Türk Kağanı'nın bu niteliği halkı ile arasında güçlü bir bağın kurulabilmesi için adeta temel kabul edilmiştir. Kağanın ulusuna karşı her daim yardımsever ve müşfik olmasının başarılı ve uzun bir yönetim açısından değeri tabi ki çok büyüktür. Orhun Yazıtları özellikle Bilge Kağan'ın ulusuna karşı yaptığını söylediği çok sayıda iyiliğin anlatıldığı satırlarla doludur. Kağan, dile getirdiği sözleriyle bir yandan örnek bir kağan portresi çizmekte, bir yandan da ulusuna adeta hesap verircesine hizmetlerini sıralamaktadır. Yazıtlar'ın bir yerinde dile getirdiği ***“Yirmidokuz yıl boyunca şad oldum, yirmidokuz yıl boyunca da kağan oldum, devleti yönettim. Otuzbir yıl boyunca Türklerime, halkıma bunca iyilik ettim ...”***⁸⁷ sözleri O'nun halkına karşı ne kadar merhamet ve şevkat dolu olduğunu veciz bir ifade ile ortaya koymaktadır.

Kağanın diğer vasıfları gibi bu vasfı ile ilgili olarak da Kutadgu Bilig'de önemli beyitler karşımıza çıkmaktadır:

⁸³ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 92.

⁸⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 925.

⁸⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1432-1434.

⁸⁶ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5505.

⁸⁷ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 156.

“Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul.”⁸⁸

“Bey hizmetkârlarına şevkatle muamele etmelidir.”⁸⁹

Yusuf Has Hacıp'in bu ifadelerinde iyilik timsali bir yöneticiye olan ihtiyaç gözler önüne serilmiştir. Kağandan bu niteliği ile halkına daima güven vermesi ve onlarla bütünleşmesi istenmiştir.

O. Affedici Olmalı

Kağanın bu yönünü ön plâna çıkararak tarihten çok sayıda örnek verilebilir. Ünlü Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan Orta-Asya'daki çok sayıda kabileyi bir araya getirerek imparatorluğunu kurarken çoğu kez son derece sert ve tavizsiz tavırlar sergilemiş, ancak bu seferlerinde bazen de merhametli ve affedici yönünü ortaya koymuştur. 718'de, bir süredir devletin başına büyük dertler açan Tatabılar'ı dağıtan Hükümdar, aynı yıl içinde Karluklar'a da bir sefer düzenlemiş, bu seferini de zaferle sonuçlandırmıştır. Zaferi sonrasında Karluk halkının Bilge Kağan için ***“Kağanımız geldi”*** diye sevinerek Göktürkler'e bağlılık göstermesi karşısında bundan çok etkilenen ve memnun olan Bilge Kağan Karluklu yöneticilerin unvan ve derecelerini yükseltmiştir.⁹⁰

“Yabancıнын kusurunu bağışla, onu yedir ve içir.”⁹¹

“... Bey suçlu kimselerin suçlarını affetmelidir.”⁹²

Kutadgu Bilig'de yer alan bu beyitler ise, ***“affedici olma”*** erdeminin, ***“merhametli ve şefkatli olma”*** vasfıyla birlikte düşünüldüğünde kağan için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadırlar. Sözü edilen vasıf özellikle devlet yöneticilerine karşı ayrı bir anlam kazanmaktadır. Bu sayede, huzurlu ve verimli bir çalışma ortamının sağlanması hedeflenmiştir.

Ö. Adaletli Olmalı, Yalancı Olmamalı, Yalandan Hoşlanmamalı

Toplumda düzen ve halkın refahı için konulmuş bulunan hukuk kurallarının ve bunların uygulanmasının daima ***“adalet”*** ilkesine uygun olması istenmiş, Türk kağanları da ülkelerinde adaletin sağlanmasına büyük

⁸⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2160.

⁸⁹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2965.

⁹⁰ Gömeç, Kök-Türk Tarihi, s. 168 vd.

⁹¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 495.

⁹² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2122.

önem vermişlerdir.⁹³ Bir Çin kaynağının naklettiğine göre, Tabgaç Türk hükümdarı T'ai-Wu "**Ben devletimin içinde küçüklerin haydutluk etmesine ve halkımın ezilmesine göz yumamam**" şeklindeki sözleriyle adalete verdiği önemi dile getirmiştir.⁹⁴

Adaletli olunması herkes için, ama her şeyden önce de kağan için aranan bir erdemdir. Bu niteliği taşımayan bir hükümdarın halkın güvenini kazanabilmesi mümkün değildir. Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku geleneğinin temelini "**adalet**" ilkesinin oluşturduğu unutulmamalıdır. Nitekim, Kutadgu Bilig'in dört kahramanından biri olan hükümdar Kül Tigin Han adaleti ve kanunu canlandırmaktadır.⁹⁵ Bu ünlü eserde kağanın daima doğru olmasını öğütleyen şu satırları okuyabilmekteyiz:

"Ey devletli hükümdar! En kötüsü, beylerin adının yalancıya çıkmasıdır."⁹⁶

"Yalancı adamdan vefa bekleme ..."⁹⁷

"Yalancı ve öfkeli insan hiçbir zaman dünyaya hakim olmasın."⁹⁸

Bu veciz sözlerin tarihin her dönemine ışık tutan öğretici niteliği gerçekten etkileyici gözükmektedir.

P. Tath Dilli Olmalı

"Ağızdan çıkan sözler şekerden daha tatlı olsun; böylece herkes sana boyun eğsin."⁹⁹

"İnsanlara kaba söz söyleme, kaba söz alev alev yanan bir ateştir."¹⁰⁰

"Beyin sözü kapalı gönülleri açar. Bey kula iltifat ederse, kul bunu hayatı boyunca unutmaz."¹⁰¹

⁹³ Adem Tutar, "İslâm Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı", Ed. H. Celal Güzel/Kemal Çiçek/Salim Koca, Türkler, C. II. (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), s. 868 vd.

⁹⁴ Abdülkadir Donuk, "Eski Türkler'de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları", Türk Dünyaları Araştırma Dergisi, No.: 17 (Nisan 1982), s. 108.

⁹⁵ Üçok / Mumcu / Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 37.

⁹⁶ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 2037.

⁹⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 2042.

⁹⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 5074.

⁹⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 2070.

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 1415.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig; B. 3182, 3183.

“Halk içinde seçkin olan beylerin hareket ve sözleri de kendileri gibi seçkin olmalıdır.”¹⁰²

Yusuf Has Hacip bu başlık altında iyi bir kağanda bulunmasını istediği çok önemli bir özellikten daha bahsetmektedir. ***“Tatlı Dilli Olmak”*** diğer beyitlerde de sık sık vurgulanan halk ile kağan arasındaki güven bağının oluşturulmasında önemli bir yere oturtulmuştur. Bu nitelik, devlet yönetiminde huzurun sağlanmasının da temel motiflerinden birini oluşturmaktadır. Sözü edilen niteliğin olmadığı bir toplumda halkın devleti ile gereği gibi bütünleşmesinden söz edilemeyecektir.

R. Kibirli Olmamalı

“Sen bu dünyanın beyisin. Fazla kibir ve gurura kapılma, bu dünyaya güven olmaz.”¹⁰³

“Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, itibar görmezler.”¹⁰⁴

“Ey hükümdar! Bu kof ve boş dünya çok eski bir âlemdir. O, senin gibi birçok beyleri sevdi ve nihayet onlardan yüz çevirdi. Şimdi senin için hazırlandı, fakat seni de çabuk bırakacaktır.”¹⁰⁵

“Senden önce dünyaya hâkim olanlar hani? Nereye gittiler? O kudret ve ihtişamları nerede?”¹⁰⁶

Yine Kutadgu Bilig'den alınan bu sarsıcı sözlerden, ilk bakışta dünya hayatının geçici olduğu ve asıl olarak ahiretin düşünülmesi gerektiği sonucu çıkarılsa da, hayatın kısalığı göz önünde tutularak toplum için çok çalışmak ve kısa sürede büyük işler yapmanın da önemi vurgulanmış olmaktadır.

Bu nitelik, aynı zamanda kağanın egemenliğinin mutlak hale gelmesinin önlenmesi noktasında onu frenleyici bir rol de oynamaktadır. Kağan, devlet yönetiminde asla sadece kendi kararlarını üstün görmeyecek, alınacak kararlarda danışma ve istişare usulleri her zaman uygulanacaktır. Orta-Asya eski Türk devletlerinin hepsinde de karar alınırken devletin çeşitli kademelerinde görev yapan beylere danışılması ve onların görüşlerinin alınması güzel bir gelenek oluşturmuştur. Sözü edilen bu örnek çalışma

¹⁰² Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5083.

¹⁰³ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1377.

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5174.

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5133, 5134.

¹⁰⁶ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5137.

modeli **“Kurultay”** adını verdiğimiz meclislerde gerçekleştirilir ve bu toplantılarda herkes fikrini serbestçe söyleyebilirdi. Ancak son karar kağana bırakılıyordu. Günümüzden yüzyıllarca önce gayet başarılı bir biçimde uygulanan ve dönemin pek çok devletine göre son derece gelişkin bir seviyeyi işaret eden bu düzen, kimi eksik noktaları olsa da adı konmamış bir demokrasi uygulamasının bir temeli kabul edilebilir.¹⁰⁷

S. Tok Gözlü Olmalı

Kutadgu Bilig'deki **“Bey tok gözlü olmalıdır. Gözü aç olana bütün dünya nimeti kâfi gelmez. Aç gözlülük, ilâcı ve devası bulunmayan bir hastalıktır.”**¹⁰⁸ ve **“Gözü tok olan, kul bile olsa beydir”**¹⁰⁹ sözleriyle bir yandan hükümdar için önemli bir erdem dile getirilirken, bir yandan da onun halkını düşünmesi, mal dağıtması, aç ve fakiri doyurması, donatması istenmektedir. Aşırı mal düşkünlüğünün ve şatafatın halkın kağanına olan güvenini sarsacağı açıktır.

Bu nitelik, hükümdar için daha önce belirtilen **“Eli açık ve Cömert Olunması”** vasfıyla büyük bir paralellik göstermektedir. Sözü edilen bölümde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Ş. Nefsine Hakim Olmalı

Bu başlık altında da, Kutadgu Bilig'de yer alan şu beyitlerle karşılaşmaktayız:

“Vücut arzusuna tabi olan insan nefsinin esiridir; onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmaya bak.”¹¹⁰

“Her işi akıl ile işle; nefsin esiri olma, gönlünü diri tut.”¹¹¹

Bu önemli öğütte kağana devlet yönetiminde çeşitli zevklere kaçmadan işine odaklanması salık verilmektedir. Devlet yönetimi alelâde bir iş değildir; çok özenli ve dikkatli olmayı gerektirmektedir. Beyitlerde özellikle altı çizilen **“aklın kullanılması”** öğüdü herhalde konunun temelini teşkil etmektedir. Devlet yönetiminde akli ile birlikte bilimin verilerini en iyi şekilde kullanan bir yöneticinin sırtının asla yere gelmeyeceği anlatılmak istenmiştir. Bu

¹⁰⁷ Pamir, Kurultay Müessesesi, s. 48.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2000 – 2004.

¹⁰⁹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2619, 2620.

¹¹⁰ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1438.

¹¹¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 5196.

konuda Yusuf Has Hacip'in ne kadar ileri görüşlü olduğu ve vermeye çalıştığı mesajın asırlar üstü bir nitelik taşıdığı net bir şekilde sezilebilmektedir.

T. Harama El Uzatmamalı

*“Harama karışma, el uzatma, haram yiyenin yeri cehennem dibidir.”*¹¹²

*“Helâl yiyen kimse Tanrı'ya karşı günah işlemez.”*¹¹³

Has Hacip'den alınan bu beyitlerde de, iyi ahlâk sahibi bir hükümdar için aranan başka bir nitelikten söz edilmektedir. Bu nitelik **“doğruluk”** ve **“dürüstlük”** vasıflarıyla birlikte değerlendirildiğinde, yine devletin devamlılığı için kağanın halkı ile olan bütünleşmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Kağan, bu çok önemli vasfı üzerinde taşımakla kalmayacak, aynı zamanda halkı için de örneklik teşkil edecektir.

U. Tanrı'ya Kulluk Etmeli, İbadet Etmeli

Tanrı'ya kulluk ve O'na duyulan saygı tüm eski Orta-Asya Türk devletlerinde karşımıza çıkan bir ritüeldir. Gök-Tanrı inancı eski Türk egemenlik anlayışının dayandığı temel prensip olurken, Gök-Tanrı'nın her zaman Türk ulusunun yanında olduğu ve ona hep yardım ettiği yönündeki ifadeler kaynaklarda yer almıştır. Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkan *“... Türk Tanrısı ile Türkler'in yer ve su melekleri Türk halkı yok olmasın diye, yeniden halk olsun diye...”*¹¹⁴, *“Tanrı güç verdiği için babamın ordusu kurt gibi imiş, düşmanları da koyun gibi imiş”*¹¹⁵ ve *“... sonra Tanrı'nın lütfu ile, talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölmekte olan halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli, fakir halkı zengin ettim, az sayıdaki halkı çoğalttım...”*¹¹⁶ gibi ifadeler Gök-Tanrı'nın Türk ulusu için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim, Orta-Asya Türkleri arasında temel dinî inanç olarak karşımıza çıkan Şamanizm'de de Gök Tanrı inancı en önemli yeri işgal etmiştir. Türkler, bu inanç çerçevesinde Gök-Tanrı başta olmak üzere göğün diğer katmanlarında yer alan ikinci dereceden tanrılara ve bu arada yüksek dağlarda ve ırmak kıyılarında bulunan **“Yer-Su”** adlı iyilik seven

¹¹² Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1433.

¹¹³ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5348 – 5350.

¹¹⁴ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 94.

¹¹⁵ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 96.

¹¹⁶ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 108, 110.

ruhlara tapınır ve onlara kurban sunarlardı.¹¹⁷ Bu tarz ritüellerin yıl içerisinde toplanan çeşitli kurultaylarda gerçekleştirildikleri¹¹⁸ ya da girişilen bir seferin başarıya ulaşabilmesi için savaş meydanlarında yapıldığı dikkat çekmektedir.¹¹⁹

Öte yandan, Kutadgu Bilig’de yer alan çeşitli beyitlerde de bu önemli niteliğin altı çizilmiştir:

“... Tanrı’ya kulluk et; her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil. Neye ihtiyacın varsa ondan dile. Bil ki, sana yardım edecek ondan başka kuvvet yoktur. Onun bütün emirlerine itaat et. Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder.”¹²⁰

“Ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan. Hayatta iken Tanrı’nın emirlerini yerine getir, ibadette kusur etme.”¹²¹

Sözü edilen öğütlerde hükümdara bir Tanrı korkusu verilmeye çalışılmış ve bu suretle onun egemenlik gücünün sınırlanması hedeflenmiştir. Hükümdar, bu sayede dünyadaki hareket ve kararlarını düzen altına alacak, toplumu daha özenle yönetecektir. Bu da, halkının kendisine olan güvenini artıracaktır.

Ü. İçki İçmemeli, Kumar Oynamamalı, Fesattan Uzak Durmalı

Bu konuyla ilgili yine Kutadgu Bilig’den yararlanabilmekteyiz:

“Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır. Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği çok acı olur.”¹²²

“Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur?”¹²³

Yusuf Has Hacıp bu sözleriyle, içki ve kumar gibi alışkanlıkların kağanlığa ve dolayısıyla devlete büyük zararları dokunacağı uyarısında bulunmaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki, devlet yönetimi çok ciddî bir iştir

¹¹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok / Mumcu / Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 50.

¹¹⁸ Pamir, Kurultay Müessesesi, s. 19 vd.

¹¹⁹ Ögel, Türkler’de Devlet Anlayışı, s. 82. Öte yandan, savaş sırasında gerçekleştirilen bir kurultay örneği için bkz. Cin / Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 27.

¹²⁰ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1278 – 1281.

¹²¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 1370 – 1372.

¹²² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2091, 2092.

¹²³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig; B. 2103.

ve asla savsaklanamaz. Şu durumda, devlet işlerini sekteye uğratabilecek hiçbir olumsuzluk kağıda bulunmamalıdır. Has Hacip hükümdardan daima ciddî ve disiplinli olmasını istemekte ve öğütlerinin tümünün bu çerçevede ele alınmasını beklemektedir.

V. Kan Dökmemeli, Düşmanlık Beslememeli, Kin Gütmemeli

*“Ey hükümdar! Başkasının malını alma ve kan dökme. Ölüm döşğinde insan bu iki günah yüzünden inler.”*¹²⁴

*“Eğer iki dünya beyliğini de istiyorsan, harama karışma, zulmetme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme.”*¹²⁵

Yusuf Has Hacip bu öğütleriyle de iyi ahlâkın bir diğer gereği üzerinde durmakta, beyitlerde belirtilen kötü şeylerin toplumdaki insanları birbirine düşürerek devlete zarar vereceğine işaret etmektedir. Halbuki, birlik ve beraberliğin devlet yaşamındaki yeri yadsınamayacak kadar önemlidir.

Y. Dünya Malına Değer Vermemeli, Dünyaya Aldanmamalı

*“Ölüm olmasa ve insan baki kalsa idi, beylik ne güzel bir şey olurdu.”*¹²⁶

*“Ölümü unutma, ona karşı hiçbir silâh yoktur. Ölüm pusudan çıkar gibi bir gün karşına çıkar. Ölüme gafil avlanma, gönlünü diri tut, ne kadar çok yaşarsan yaşa, bir gün toprağa gireceksin.”*¹²⁷

*“Ey hükümdar! Sen saray ve köşkler yaptırma. Kara toprak altında senin evin hazırdır.”*¹²⁸

*“Dünya uğrunda hayatı boşuna harcama, dünya geçicidir.”*¹²⁹

*“Hazinem çok diye bu mala güvenme, hizmetkârım ve askerim çok diye gururlanma.”*¹³⁰

*“Ölüm nice cesur ve kendine güvenen büyük beyleri toprağa soktu. Ey yaşayan insan! Dikkat et!”*¹³¹

¹²⁴ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1395.

¹²⁵ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1432, 1433.

¹²⁶ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1078.

¹²⁷ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1381 – 1383.

¹²⁸ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1418.

¹²⁹ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 1425.

¹³⁰ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 5214.

¹³¹ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 6071 – 6073.

Kutadgu Bilig'den alınan bu beyitlerde vurgulanan temel nokta dünya hayatının geçici olmasıdır. Dolayısıyla Yusuf Has Hacip hükümdarı ahiret hayatı ile korkutarak onu dünya işlerinde daha dikkatli olmaya çağırılmaktadır.

Z. Güler Yüzlü, Yakışıklı, Saçı Sakalı Düzgün ve Orta Boylu Olmalı

Yine Kutadgu Bilig'den alınan aşağıdaki beyitlerde, sözü edilen niteliklere sahip bir hükümdarın toplumda iyi bir itibar kazanacağına, bunun ise halkın ona güven duymasında rol oynayacağına işaret edilmiştir:

“Bey güler yüzlü, tatlı sözlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı.”¹³²

“Yüzünü gören herkes bakınca onu sevmeli, memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşmalıdır.”¹³³

“Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan herkesi kendisinden nefret ettirir, işini yoluna koyamaz.”¹³⁴

SONUÇ

Bilindiği gibi, eski Orta-Asya Türk egemenlik anlayışına göre Gök Tanrı toplum içinden bir aileyi seçmekte ve bu ailenin erkek üyelerinin her birine egemenlikten pay vermekteydi. Bu erkek üyelerin içinden kimin kağan yapılacağı ise Tanrı'nın iradesine bırakılıyordu. Tanrı kime kağanlık verirse, ona işi ile orantılı akıl da verirdi; kağan olabilmek o sebeple herkese kısmet olabilecek bir paye değildi.

Tahta çıkıldıktan sonra kağanı bekleyen çok önemli görev ve sorumluluklar bulunmaktaydı. Tabii bunların yerine getirilebilmesi için kağanın bazı temel nitelik ve vasıflara da sahip olması gerekiyordu. Sözü edilen özellikleri üzerinde gereği gibi taşıyamayan bir kağanın görevinde başarılı olamayacağı açıktır. Bu kimsenin görevinden alınması, hatta öldürülmesi bile mümkündür. Ancak yerine, yine aynı aileden bir başka kimsenin hükümdar yapılması gerekiyordu.

Bu çerçevede, eski Türk Kamu Hukuku'nun kağana yüklediği görev ve sorumluluklar ile kağanın sahip olması gerekli çeşitli nitelik ve vasıflar devlet yönetiminde en temel konuları oluşturmaktadırlar. Bu gerçek, eski Orta –

¹³² Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 2072.

¹³³ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 2084.

¹³⁴ Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig; B. 2077.

Asya Türk Kamu Hukuku'na ait kaynaklarda çok net bir biçimde altı çizilerek vurgulanmıştır. Çin kaynakları, Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig konuyla ilgili çok çarpıcı örneklerle doludur. Sözü edilen kaynaklardan özellikle Kutadgu Bilig'de ideal bir Türk toplumu için dile getirilen çok sayıda beyit karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde eski Türk Kağanı'na hitaben yazılmış önemli öğütler yer almaktadır. Bugün için de halâ geçerliliğini koruyan beyitlerin hayranlık uyandırdıkları söylenebilir. Yüzyılların derinliklerinden gelen ve büyük yaşam tecrübelerinin bir ürünü oldukları kesin olan bu öğütler devletin ayakta kalabilmesi için temel düsturlar olmuşlardır. Bilge kişiliğe sahip ve değerbilir kağanlar döneminde kesinlikle dikkate alınan ve uygulanan bu prensiplerin güçlü bir devlet yapısının da çıkış noktasını oluşturdukları muhakkaktır.

Sözü edilen prensipler sadece tarihte kalmış değerler olarak düşünülmemelidir. Yakından incelendiklerinde, bu prensiplerin döneminin çok ötesinde, bugünkü her türden yöneticiye de hitap edebilen nitelikleri kolayca görülebilmektedir. Böylece, Türklerin atalarının çağdaşı pek çok devletin sisteminde karşılaşmadığımız oldukça ileri seviyede prensipleri günümüzden yüzyıllar önce benimsenmiş oldukları gerçeği de ortaya çıkmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Mahmut. “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi”. F.Ü. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ: 1990, s. 223-239.
- Aydın, Erhan. Tonyukuk. İstanbul: Kronik, 2019.
- Cin, Halil / Ahmet Akgündüz. Türk Hukuk Tarihi. C. I. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1989.
- Cin, Halil / Gül Akyılmaz. Türk Hukuk Tarihi. Konya: Sayram, 2011.
- Clauson, S.G. Some Notes on the Inscription of Tonyuquq. Budapest: 1971.
- Deguignes, J.M. Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi. C. II. İstanbul: Tanin, 1924.
- Donuk, Abdülkadir. “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”. Türk Dünyaları Araştırma Dergisi. No.: 17 (Nisan 1982), s. 103-152.
- Durmuş, İlhami. Bilge Kağan, Köl-Tigin ve Bilge Tonyukuk. Ankara: Akçağ, 2012.
- Ergin, Muharrem. Dede Korkut Kitabı. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958.
- Gömeç, Saadettin. Kök-Türk Tarihi. Ankara: Berikan, 2011.
- Işık, M. Türkler’in Kültür Kökeni. İstanbul: Yediveren, 2014.
- İnalçık, Halil. “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkisiyle İlgisi”. S.B.F.D., C. XIV / I (1959), s. 69-94.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Eski Türkler’de Devlet Meclisi – Toy”. Birinci Millî Türkoloji Kongresi. İstanbul: Kervan, 1980, s. 205-209.
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Millî Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1989.
- Kaplan, Mehmet. “Orhun Abideleri’nde Mekân-İnsan Münasebeti”. Türklük Araştırmaları Dergisi. C. I. 1985, s. 1-6.
- Moğolların Gizli Tarihi. Çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Kültürünün Gelişme Çağları. C. II. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Ögel, Bahaeddin. Türkler’de Devlet Anlayışı. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Pamir, Aybars. “Büyük Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan ve Eski Türk Orta-Asya Kamu Hukuku’ndaki Yeri”. Ç.Ü.H.F.D., C. 3, S.5 (Haziran 2016), s. 13-36.

- Pamir, Aybars. "Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi". Ç.Ü.H.F.D., C. II, S. 3 (Haziran 2015), s. 11-50.
- Pamir, Aybars. "Orta – Asya Türk Hukuku'nda "Töre" Kavramı". A.Ü.H.F.D., C. 58, S.II (2009), s. 359-375.
- Taşığıl, Ahmet. Kök Tengri'nin Çocukları. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Thomsen, Vilh. Çözülmüş Orhun Yazıtları. Çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Tutar, Adem. "İslâm Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı". Ed. Güzel, H.Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim, Türkler, C. II. Ankara: Yeni Türkiye, 2002, ss. 868–873.
- Üçok, Coşkun / Ahmet Mumcu / Gülnihal Bozkurt. Türk Hukuk Tarihi. Ankara: Turhan, 2015.
- Vladimirtsov, B.Y. Moğolların İctimai Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi. Çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Yusuf Has Hacip. Kutadgu Bilig. Çev. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991.

